

УДК 323.1:316.75(497.11)"196"
81:929 Московљевић М.
351.751.5(497.1)"196"

Оригиналан научни рад
Примљен: 5. 2. 2017.
Прихваћен: 27. 3. 2017.

Момчило ИСИЋ
Институт за новију историју Србије
isicmomcilo@mts.rs

**Настанак и судбина Речника савременог српскохрватског
књижевног језика са језичким саветником проф. др Милоша
Московљевића***

Апстракт: Рад представља покушај да се на основу Московљевићевих дневничких белешки, као новог историјског извора, и на основу постојеће литературе осветли настанак и судбина *Речника савременог српскохрватског књижевног језика са језичким саветником* проф. др Милоша Московљевића, који је изазвао велику буру у политичком животу Србије и Југославије, пошто се појавио у предвечерје Брионског пленума и почетка жестоког обрачуна са „великосрпским национализмом“.

Кључне речи: Милош Московљевић, Речник, српскохрватски књижевни језик, Нолит, Техничка књига

Уочивши да постојећи речници, „израђени с друкчијом наменом и према друкчијој грађи, било као историјски, било као двојезични, ради учења страних језика“, не могу да задовоље потребе проистекле из све бржег културног развитка српског и хрватског народа, Милош Московљевић је, још док је радио у Лексикографском одсеку Српске краљевске академије (од 1933. до почетка 1939), „окружен сваковрсним речницима на страним језицима“, размиш-

* Чланак је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

љао о изради практичног описног речника српскохрватског књижевног језика. Са тада најплоднијим лексикографом др Светомиром Ристићем договорио се да њих двојица израде такав речник, предложивши Српској књижевној задрузи да буде издавач. И мада је њихов предлог начелно био прихваћен у СКЗ, избијање Другог светског рата осујетило је ту намеру.¹

Запосливши се 1950. у Институту за српскохрватски језик САН, Московљевић је одмах предложио академику Александру Белићу, управнику Института, „да се, напоредо с обрадом великог речника, почне радити и један приручни описни речник“ савременог српскохрватског језика. Како је Белић тај предлог одбио, сматрајући да прво треба израдити велики речник, из кога ће онда бити лако израдити мали описни речник, Московљевић је поново предложио СКЗ да она, сама или заједно са Матицом српском, „изда приручни речник, израђен према грађи поцрпеној из најбољих књига које је она до тада била издала“. Сада је, међутим, управа СКЗ тај предлог одбила.²

Ни овај неуспех није обесхрабрио Московљевића. Предложио је Матици српској да она и Матица хрватска издају приручни описни речник српскохрватског књижевног језика. Матица српска је то прихватила, а Новосадски састанак 8–10. децембра 1954. је то подржао изјавом: „Ради искоришћавања целокупног речничког блага нашег језика и његовог правилног и пуног развитка, неопходно је потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика.“ Мада је интезиван рад на овом речнику, у сарадњи две матице, отпочео већ почетком 1955. године, убрзо је посао успорен, а у одређеној мери промењена је и његова концепција. Видећи да ни овај речник неће бити готов у планираном року и да неће бити онакав каквим га је он замислио, Московљевић је на Божић 1962, када је по народном веровању добро да се посао започне, у дневнику записао да ће, ако ускоро не почне штампање његовог руско-српског и српско-руског речника, због чега би био заузет коректуром, почети припремање Језичког саветника, јер је схватио да Миодраг Лалевић нема воље да с њим заједно ради, зато што

1 Милош Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником*, 2. издање, (Београд, 1990), V, VI.

2 Исто, VI.

„има више рачуна да сам саставља разне поучнике из језика у разним форматима“.³

У ишчекивању коректуре свог српско-руског речника, а без неког другог озбиљнијег посла, Московљевић је све интензивније радио на Језичком саветнику. С тим у вези је у дневнику 23. јула 1962. записао: „Немајући посла око Речника, гледам да што више урадим на ‘Језичком саветнику’. Данас завршавам део о акценатским одступањима.“ Почетком септембра већ је имао завршених 100 страна Језичког саветника.⁴

Током поодмаклог рада на Језичком саветнику, Московљевић је, крајем новембра 1962, предложио и Светомиру Ристићу да заједно раде речник књижевног језика, о чему су се договарали пре 30 година, али је стекао утисак да он „није загрејан за овај посао“. Само неколико дана касније, шетајући с Миодрагом Лалевићем, предложио му је да њих двојица, „евентуално и са Ристићем“, израде речник српскохрватског књижевног језика, са објашњењем речи, изложивши му цео план. Али, како је и он „правио неке ограде и предлоге“, Московљевић је, закључујући да ни Лалевић „неће хтети радити, као ни Ристић“ и да обојица „воле сама да раде, да не деле с другима“, у дневнику записао: „А тако бих желео да се што пре напише један практичан речник нашега књижевног језика à la Larousse који сам предложио СКЗ пре више од 25 година и с Ристићем уговарао пре последњег рата. Јер Речник двеју Матица које сам ја покренуо, неће за неколико година бити готов и биће гломазан.“⁵

Поновни застој у штампању његовог српско-руског речника и ишчекивање шифова за коректуру Московљевићу је омогућило да настави писање Језичког саветника и да изврши „пробе за речник српскохрватског књижевног језика с објашњењем речи“, па је у дневнику 10. децембра 1962. записао да је одлучио да сам почне да ради Речник, „без обзира да ли Ристић или Лалевић хоће да сарађују“, планирајући да он буде готов за стогодишњицу Вукове смрти. Предвиђао је да Речник буде обима 1.000 страна са 4.000 знакова на страни и да би тај посао могао да заврши за три-четири године, а 1. јануара 1963. записао је да је „чврсто решио“ да речник уради до смрти. Прве странице је написао 15. априла 1963, када је у дневнику забележио: „Ако ме здравље послужи, завршићу га за 3 године, са

3 Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Дневник Милоша Московљевића, белешка од 7. јануара 1962.

4 Исто, белешка од 3. септембра 1962.

5 Исто, белешке од 26. новембра и 3. децембра 1962.

1500 страна.“ Када је, седам дана касније, завршио речи на слово А, на око 15 штампаних страна, планирани обим Речника смањио је на 1.200 страна. Мислио је да ће му за то бити неопходно око две године, рачунајући по 30 радних дана месечно и по шест сати рада дневно, и да дневно завршава по четири писане, односно по две штампане стране.⁶

Када је већ био при крају слова Г, што је представљало отприлике десети део целокупног обима, Московљевић је 7. јуна 1963. био код заменика директора „Просвете“ Петра Џацића и на његов предлог је 12. јуна Просвети поднео писмену понуду и огледне стране Речника. Уследило је непријатно изненађење. Одговорено му је да Просвета не може прихватити штампање Речника „из финансијских разлога“. Мада разочаран, у дневнику је записао: „Ово одбијање није ми ни мало умањило вољу за радом. Напротив.“ У условима велике летње врућине и осећајући болове у ногама због којих није могао дуго излазити из куће, он је још истрајније радио, тако да 30. септембра 1963. у дневнику бележи: „Завршио сам 500 писаних страна Речника, отприлике једну четвртину“ (подвучено у оригиналу – М. И.).⁷

Додатни подстрек у раду на Речнику Московљевић је добио од Милорада Панића Сурепа, директора Музеја револуције, који се, приликом разговора 11. октобра 1963, „својски заинтересовао“ за Речник и „обећао покренути ствар у Културном одбору (или Савету) који би обезбедио издавање“.⁸

Пошто ни Суреп није могао да обезбеди сигурно објављивање Речника, Московљевић је, плашећи се да га болест не изненади, журио да посао што пре заврши, видећи у томе чак „главни смисао живота“. Улажући све већу енергију у рад, а подстакнут и расположењем Антонија Исаковића, директора Просвете, да издавање Речника „изнесе пред управу и Редакциони одбор“, он је последње слово завршио 29. априла 1964. године. На 1.380 страна, рукопис Речника је обухватао „око 50.000 описаних заглавних речи, израза и фраза, са много више значења“. Како у њему нису биле речи које не спадају у савремени српскохрватски књижевни језик, као што су домаће и турске застареле речи, провинцијализми, локализми, непристојне

6 Исто, белешке од 10. децембра 1962, 1. јануара, 15. и 22. априла и 1. маја 1963; Московљевић, *Речник*, VII.

7 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 11. јуна, 20. јула и 30. септембра 1963.

8 Исто, белешке од 15. и 22. априла, 11. јуна, 20. јула, 5. августа и 15. октобра 1963.

речи, лична и географска имена, загонетке, узречице и друге речи и њихови дугачки описи, који спадају у фолклор или историју, као ни речи с икавским изговором,⁹ много већа је разлика између њега и другог издања Вуковог *Рјечника*, са 47.000 речи, него што показује цифра од око 3.000 речи.

Сматрајући да би онима који се буду служили Речником од користи било да уз њега добију и *језички саветник*, Московљевић је и њега израдио као засебну књигу, подвлачећи: „Јер онима који хоће правилно да науче наш књижевни језик, чак и онима који га добро знају, често су потребна обавештења о језичким питањима, потребна су им и упутства у случајевима колебања да ли нешто треба овако или онако рећи или написати; једном речју потребан им је саветник за сва питања нашег савременог књижевног језика.“¹⁰

Ни по заврештку рада на рукопису Речника његово објављивање није било сигурно, па Московљевић у дневнику бележи: „Али у *Просвети* још никако да реше да ли ће издати Речник. Бојим се да то није уцена, да бих радио на Руском речнику.“¹¹

Сумњу о „уцени“ потврдио је и његов разговор 27. јуна 1964. са Роксандом Његуш, секретаром Редакционог одбора, која је инсистирала да он са Светомиром Ристићем ради на великом руском речнику. Почетком септембра 1964. рекла му је да је Просвета начелно решила да објави његов Речник и да „само треба финансијски директор Ђерић да спреми калкулацију“ за уговор, а да је Просвета одлучила да њега узме за главног уредника великог српско-руског речника пошто су од Ристића „дигли руке“. Крајем октобра 1964, Ђерић је обавестио Московљевића да он „нема појма о тој ствари“.¹²

Московљевић се обратио директору Просвете Антонију Исаковићу писмом у коме протестује због тога што га Роксанде Његуш уцењује и због понашања директора Ђерића. Потписујући оно што су му Његуш и Ђерић саставили, Исаковић му је одговорио „да не може мењати одлуку Редакцијског колегијума“ о одбијању штампања Речника.¹³

9 Московљевић, *Речник*, VII.

10 Исто, VII и VIII.

11 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 1. јануара и 29. априла 1964.

12 Исто, белешке од 30. јуна и 14. септембра 1964.

13 Исто.

Љут на Просвету, Московљевић је 27. октобра 1964. „Техничкој књизи“ поднео понуду за издавање Речника.¹⁴ Директор Првослав Трајковић и главни уредник Живојин Јеремић су се договорили да се уредник њихових новина Драгиша Стефановић распита код професора Радомира Алексића о Милошу Московљевићу и његовом речнику. Алексић је тада Стефановићу рекао да је Московљевић „стручно квалификован да ради овакав речник“, да је „један од познатих наших лексикографа“, да је „дуго радио на речнику САН и речнику Матице српске и Матице хрватске“ и да би „један такав, приручни, речник био од користи“. На основу мишљења проф. др Алексића, чињенице да је Милош Московљевић потписник Новосадског договора, као и зато што је, на предлог Првослава Трајковића, обећао да ће у Речник унети „и већи број техничке терминологије“ Трајковић и Јеремић су, у складу са праксом „да рукописе познатих стручњака, академика, професора универзитета“ и писаца којима је Техничка књига већ објавила нека дела не дају на рецензирање, одлучили да издавање Речника предложи за издавачки план за 1965. годину, што је Издавачки савет прихватио на седници од 19. децембра 1964, нарочито после објашњења предлагача да Речник објашњава „и научне и техничке термине“.¹⁵

Известивши Московљевића „да је начелно одлучено“ да се објави његов Речник, директор Трајковић је захтевао део рукописа, ради пробног штампања. Московљевић је одмах послао 50 страна. Уговор о штампању *Речника српскохрватског књижевног језика са језичким саветником* са Техничком књигом потписао је 11. јануара 1965. Уговорено је штампање најмање 5.000 примерака у првом издању, уз хонорар од 12% од продајне цене, што је износило 60.000 нових динара, као и да се рукопис преда до 15. фебруара.¹⁶

Московљевић је цео рукопис Речника предао издавачу 15. фебруара 1965. године.¹⁷ Чувши, међутим, да је он „склон вршењу измена у већ сложеним текстовима“, технички уредник Југослав Богуновић је предложио директору Техничке књиге и главном уреднику да му врате рукопис „да га још једном прегледа и исправи ако је неш-

14 Исто, белешка од 27. октобра 1964.

15 Историјски архив Београда (ИАБ), ф-865, к-534, Допис проф. др Радомира Алексића Градском комитету СКЈ од 8. марта 1966; Изјава Живојина Јеремића од 8. марта 1966.

16 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 23. новембра 1964. и 11. јануара 1965.

17 Московљевић је, дакле, рукопис првобитно предао у целини, а не у деловима.

то пропустио“. То је и учињено.¹⁸ Московљевић је прегледан и исправљен текст враћао у деловима, да би 27. априла вратио „и последњи део исправљеног рукописа“, којом приликом је уредио и начин слагања и врсту слова.¹⁹

Техничка књига је обавестила Нолит да су њена редакција и издавачки савет прихватили Речник Милоша Московљевића и да се дело већ налази у штампи, па је Нолит у септембру 1965. понудио своје учешће у издавању Речника. Сарадња је договорена и Нолит је 6. новембра 1965. Речник уврстио у свој издавачки план за 1966. годину. Уговор о копродукцији склопљен је 7. јануара 1966. Договорено је да се тираж удвостручи, односно да се Речник штампа у 10.000 примерака, како би се снизила цена књиге и како би и Техничка књига и Нолит преузели по половину тиража и сносили половину свих трошкова.²⁰

Прва два одштампана табака Речника Московљевић је из штампарије Графичког завода добио на ревизију тек 25. октобра 1965. Уследило је интензивније штампање, па је другу коректуру целог речника завршио већ 10. децембра, а 18. децембра и коректуру Језичког саветника. Технички уредник Југослав Богуновић је коначно Речник одобрио за штампу 27. децембра 1965. Када је 31. јануара 1966. завршио исписивање погрешака у целом рукопису, којих је било чак неколико страна, Московљевић је у дневнику записао: „Тако сам после више од 2½ године коначно завршио своје животно дело Речник савременог књижевног језика“²¹ (подвучено у оригиналу – М. И.).

Као гост издавачких предузећа Техничка књига и Нолит, Московљевић је, на вечери у ресторану Удружења књижевника 10. фебруара 1966. приређеној поводом изласка из штампе његовог дела, „добио један примерак Речника у фином кожном повезу“²² Није то била вечера „у маниру јунака Михаила Булгакова“,²³ већ истински

18 ИАБ, Градски комитет СКС Београда, к-534.

19 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 15. фебруара, 29. марта, 27. априла, 25. октобра, 13. и 20. децембра 1965.

20 *Књига на ломачи – како је уништено дело др Милоша Московљевић*, приредила Олга Московљевић, (Београд: „Никола Пашић“, 1990), 51.

21 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 15. фебруара, 27. априла, 25. октобра, 13. и 20. децембра 1965. и 31. јануара 1966.

22 Исто, белешка од 14. фебруара 1966.

23 Radina Vučetić, *Monopol na istinu – Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, (Београд: Clio, 2016), 150.

израз задовољства директора два реномирана издавачка предузећа својим „капиталним издањем“.

Московљевићева радост због објављивања „животног дела“ трајала је, међутим, кратко. Истог дана када је књига пуштена у продају (1. марта), један од уредника у Нолиту, Милош Стамболић је директору Сави Лазаревићу рекао да су он и Васко Попа претходног дана (28. фебруара) погледали Речник и да су „уочили неке неправилности“, а да је затим он, прегледавши Речник код куће, видео „да унутра има скандалозних ствари те да се хитно мора нешто учинити“.²⁴

Директор Нолита Сава Лазаревић је већ 2. марта упутио допис Техничкој књизи у коме се каже да у Речнику „има таквих израза и објашњења“ иза којих Нолит не може стајати и са којима се никад неће сложити, те да ова кућа не жели да се такав речник штампа и продаје под њеним именом. Нису у питању само стручно филолошки ставови, „који у крајњој линији могу бити ствар самог аутора књиге“, него, што је за њих било потпуно неочекивано и изненађујуће, да је реч „о идејно-политичким ставовима који су у потпуној супротности са постојећим законима у нашој земљи, укључујући ту и сам Устав“. Лазаревић је обавестио Техничку књигу да је Нолит одмах обуставио продају Речника и предузео мере да, од 37 продатих примерака, што је могуће више њих повуче, али и да враћа Техничкој књизи све примерке Речника који се налазе код њега сматрајући да таква књига „не може уопште бити издата и продавана у социјалистичкој Југославији“.²⁵

На упозорење Нолита, и Техничка књига, која је до тада продала 39 примерака Речника, одмах је обуставила његову продају и испоруку претплатницима, „а од оних који су је већ добили тражили су да их врате да би се нешто исправило“.²⁶ Драгиша Стефановић је поново отишао код професора Радомира Алексића, однео му Речник, замоливши га да га прегледа и изнесе своје мишљење. Алексић је истог дана прегледао Речник и већ сутрадан (вероватно 4. марта) рекао Стефановићу да у Речнику „има ствари које се апсолутно морају или изоставити или прерадити“ и да зато речник не треба даље повезивати. У суботу 5. марта, Алексић је одговорним „друговима“ у Техничкој књизи изложио своје мишљење, предавши им и „кратак

24 Исто.

25 Исто, 150; ИАБ, Градски комитет СКЈ, к-534.

26 Књига на ломачи, 51.

писмени реферат“. У њему се каже „да је сасвим исправно што је др Милош С. Московљевић у своме речнику дао речи и у екавској и у ијекавској форми и што је водио рачуна о варијантама књижевног језика“. Исправним је оценио и то што поред речи *воз* наводи и реч *влак*, уз напомену „зап. крајеви“. Али, у томе што Московљевић у „Речнику неправилности“ каже: „Влак је превод немачке речи *Zug*; боље је *воз*“ Алексић је видео могућност да се изведе закључак „да је писац овог речника против речи *влак* у књижевном језику уопште“. Како је слично претпостављао и за Московљевићево тумачење речи: гласовир, глазба и др., он је, да се „због оваквих формулација не би извео закључак да аутор фаворизује `србизме` на рачун `хрватизама`“, предлагао да се одељак „Речник неправилности“ изостави или да Московљевић „у једној напомени на крају објасни да су његове формулације засноване искључиво на лингвистичкој процени која полази од порекла и значења речи“, с тим што би у тој напомени нарочито „требало истаћи да дата објашњења не значе и одбацавање речи као влак, гласовир, глазба и још неке“.²⁷

По мишљењу проф. Алексића, „незгодан“ је био и пасус у одељку „Стилистика“ у коме се говори о „провинцијализмима“, пошто је истакнуто да „провинцијализме највише употребљавају Хрвати“, уз велики број примера само „хрватизама“. Предложио је да се тај пасус изостави или преради „на тај начин што би се навели примери и из језика писаца источних крајева“. Уколико би се, пак, одељак „Неправилности у језику“ изоставио, морала би се изоставити и последња реченица на 1011. страни Речника²⁸ која гласи: „Ове речи су објашњене на крају књиге у Речнику неправилности.“

Пошто је изнео своје мишљење, „другови“ из Техничке књиге су Алексића замолили да „детаљно“ прегледа Речник и да о њему каже „свој коначан суд“, тј. да обележи „сва места која би требало избацити или променити“, што је он и прихватио. Када се 6. марта у *Политици* појавио текст Мирка Тепавца, Алексић је 7. марта телефоном звао директора Техничке књиге и питао га да ли да настави читање Речника или не. Добио је одговор „да то даље не чини“.²⁹ Јасно је, коначна одлука о судбини Речника и његовог аутора није била у рукама струке, већ политике, што потврђује и чињеница да је Дујо Жегарц,

27 ИАБ, Градски комитет, к-534, Реферат проф. др Радомира Алексића редакцијама „Техничке књиге“ и „Нолита“ од 5. марта 1966.

28 Исто.

29 Исто.

члан Градског комитета СКС Београда, саветовао директора Техничке књиге да повуче и испоручене примерке на основу претплате,³⁰ као и то што је, одмах по уоченим „неправилностима“ у Речнику, директор Нолита договорио са председником Издавачког савета ове куће Вукашином Мићуновићем да се о свему обавести Тужилаштво, а затим и Градски комитет и Централни комитет Савеза комуниста Србије. Градски комитет је већ 6. марта именовано комисију са задатком да испита околности под којима је дошло до издавања *Речника* и да утврди „одговорност комуниста“.³¹

Комисија је утврдила да је рукопис до изласка књиге из штампе прегледао само технички уредник, „не обраћајући пажњу на садржај“, и да је он, пре одобрења књиге за штампу, добио на увид само нулти табак, као и да је за Сајам књига (новембар 1965) направљено пет примерака макете Речника, са одштампаним само нултим и првим табаком. Такође, установивши и ко је све радио коректуру текста, Комисија није пропустила да за коректора Радомира Тодоровића истакне да је „као информборовац побегао у Румунију 1949, одакле се вратио 1964“, што је по мишљењу Радине Вучетић могло да значи сугерисање његове потенцијалне субеврзивности.³²

Издавач, тужилаштво, партијски комитети, одакле се преко медија кампања против Московљевићевог речника спуштала у „базу“, за Радину Вучетић, с правом, представљају оновремену „путању цензуре“.³³

„База“ се у кампању против Речника и његовог аутора укључила по објављивању у *Политици* 6. марта 1966. текста „Читај као што је написано“, аутора Мирка Тепаваца, тадашњег главног уредника ових новина. Тепавац је напао Московљевића „као великог реакционара, хрватождера и противника равноправности и тековина револуције и социјализма“, издвојивши из већ урађеног избора „карактеристичних примера у Речнику“ од 3. марта³⁴ неколико речи и

30 ИАБ, Градски комитет СКС Србије Београд, к-534.

31 Vučetić, *Monopol na istinu*, 151.

32 Радина Вучетић, „Речник с проблематичним речима: случај забране Московљевићевог Речника“, *Годишњак за друштвену историју* 1/2016, 77.

33 Исто.

34 Већ 3. марта 1966. био је урађен избор карактеристичних примера у Речнику др Милоша Московљевића. Била су то објашњења речи: *Словен, Словенац, Словак, Црногорац, Маћедонац, Маћедонија, Србин, Србовати, Србождер, Велико-србин, Великосрпство, Великохрват, Великохрватство, Фашизам, Четник, Усташа, Капитализам, Комунизам, Комитет, Комесар, Марксист, Бољшевизам,*

њихових дефиниција, као: „четник, четништво, партизан, обзнана, црквени празник, због потцењивања свега хрватског, изостављања речи Хрват и уношења речи србовати“, окомивши се и на Московљевићево залагање да се називи административних јединца пишу великим словом.³⁵

Наводећи Московљевићеве дефиниције у речнику: „Четник – добровољац у саставу нередовних оружаних чета које су се бориле: а) пре Балканских ратова за ослобођење од Турака, синоним комитета, б) за време светског рата против партизана“; „Четништво – комитски покрет за ослобођење од Турака“, Тепавац се питао: „Зар је могуће да само др Московљевић не зна другачија значења речи четник и четништво“, да би после навођења објашњења речи: „Партизан – 1. учесник партизанске борбе; 2) човек који се пристрасно руководи интересима своје политичке партије“, недвосмислено закључио: „Политичка доследност аутора је очигледна.“³⁶

Московљевићево залагање да се називи административних јединица пишу великим словом, уз објашњење да су „и аутономне покрајине и поједине републике у оквиру савезне државе привремене административне јединице“, Тепавац види као одбрану једне политичке концепције „у коју не могу да се уклопе наша револуција, федеративно уређење и национална равноправност“, пребацујући Московљевићу да је он „одредио да је то све привремено“.³⁷

За Тепавца је непотпуно било Московљевићево објашњење речи *обзнана* као „објава, јавно обавештавање народа“, пребацујући му што није ни споменуо друго значење ове речи које је „узело неславно место“ у политичкој историји Југославије, мислећи на Обзнану, акт владе Краљевине СХС од 29. децембра 1920. године којим је забрањен рад Комунистичке партије Југославије. Такође, и објашњење *Илиндена (Илиндана)* „празник светог Илије 2. августа“ и речи *илиндански* као „онај који се односи на илиндан“ за Тепавца је непотпуно јер се не помиње Илиндански устанак.³⁸

Пребацујући Московљевићу да „с потцењивањем говори о хрватском језику иако саставља речник српскохрватског језика“, да

Бољшевик, Партизан, Партизанство, Партија, Смрдети. ИАБ, Градски комитет, к-534.

35 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешка од 7. марта 1966.

36 *Књига на ломачи*, 18.

37 *Исто*, 18, 19.

38 *Исто*, 19.

велики број речи „хрватског говорног и књижевног језика он проглашава за провинцијализме и захтева као једино правилно оне речи које су уобичајене на подручју Србије“, Тепавац закључује: „Он не може да прихвати националну равноправност ни као стварност ни као идеју“. То је поткрепио Московљевићевим објашњењима: „*Црногорац* – становник Црне Горе“, „*Словенац* – припадник северозападне групе Југословена“, „Маћедонац – 1. становник Маћедоније, 2. припадник маћедонске народности“.³⁹

Посебно је Тепавацу сметало што у „речнику српскохрватског језика“ нема речи *Хрват*, „нити иједне речи с тим кореном“ и што је реч *србовати* објашњена са: „понашати се као прави Србин“, да би из тога закључио како је Московљевић „очигледно“ прави Србин, тим пре што у свој речник он није унео реч *шовинизам*. Напад је завршио речима: „То је урадио аутор речника. Треба ли друштво нешто да уради?“⁴⁰

Изненађен овим нападом, Московљевић је био уверен да је све то „потекло од *Просвете*“, зато што је одустао од тога да она изда Речник и што није пристао да са Светомиром Ристићем уређује руско-српски речник. Он је 7. марта отишао у Техничку књигу да се подробније обавести зашто је обустављена продаја Речника. Тада му је главни уредник Живојин Јеремић рекао да у Речнику „има озбиљних недостатака који су противзаконити“, на шта је он затражио да види „конкретне примедбе“, „па ако је за исправљање он ће да исправи“. Питао је Јеремића „ко је то што је писао у *Политици* и какве је струке“. Сазнавши да је Тепавац директор *Политике*, рекао је узрујан: „Шта он мисли да ме прогласи за шовинисту. Видећу са својим адвокатом па ћу да га тужим. Шта он мисли, ово није политички речник. Него једноставно хоће да ме прогласи шовинистом, па ми реакција зврцка телефоном и честита.“⁴¹

Да Московљевић у свом Речнику шири „непријатељско и шовинистичко расположење“, оценио је и председник Издавачког савета Техничке књиге Светислав Ж. Миливојевић, у изјави Градском комитету СК од 8. марта 1966, док је Васко Попа, уредник у Нолиту, пребацујући скоро сву кривицу на Техничку књигу, у својој изјави, такође од 8. марта, подвукао да су он и Милош Стамболић 28. фебру-

39 Исто, 19, 20.

40 Исто, 20.

41 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешка од 7. марта 1966; ИАБ, Градски комитет, к-534, Изјава Живојина Јеремића од 8. марта 1966.

ара 1966. „први, запрепашћени, открили права политичка подметања у Речнику“, због чега је „почело хитно повлачење Речника из продаје“.⁴²

И док су 8. марта писане изјаве „одговорних“ у којима је Московљевић проглашаван за шовинисту и окривљаван за „политичка подметања“, он је истог дана уредништву *Политике* упутио допис у коме је одговорио на Тепавчеве примедбе. Претпостављајући да је Тепавац под друкчијим значењем речи *четник* и *четништво* мислио на четнике Драже Михаиловића, он је одговорио да су они „обухваћени под б) речи *четник*“, напомињући и да четници „нису били никакав народни покрет, већ војничка организација Драже Михаиловића, као тадашњег министра војне избегличке владе“. Сматрајући да је Тепавац незадовољан објашњењем речи *партизан* зато што је себе препознао као човека „који се пристрасно руководи интересима своје партије“, Московљевић му је поручио да се „вара“ и да је то значење настало пре народноослободилачке борбе, у време првих „оштрих политичких борби у Србији“.⁴³

Бесмисленим је Московљевић оценио и Тепавчев напад због његовог инсистирања да се називи административних јединица пишу великим словом, зато што су оне и привременог карактера, наводећи: „Ми сви знамо да су се административне поделе и границе за последњих 160 година често мењале. У последње време укинута су окрузи, спојени срезови и општине – све по вољи народних представника, све на основу Устава и закона.“ Тепавчева примедба што се у објашњењу речи *обзнана* не помиње *Обзнана* Милорада Драшковића из 1920. за Московљевића би била оправдана само да је његов речник енциклопедијског карактера, док напад због тумачења речи *Илиндан* и *илиндански* одбацује тврдећи да је *илинденски* „маћедонска реч“, а да *Илинденски устанак* „спада у историју маћедонског народа, па се о њему не може говорити у речнику српскохрватског језика“.⁴⁴

На Тепавчеву примедбу да у речнику „на безброј места он с потцењивањем говори о хрватском језику“, Московљевић, заступник тезе о јединственом српскохрватском језику, запитао је: „И какав је то посебан хрватски језик, одвојен од српског?! Њега је покушао створити Павелић за време злогласне независне Државе Хрват-

42 ИАБ, Градски комитет, к-534, Изјава Васка Попе од 8. марта 1966.

43 *Књига на ломачи*, 21, 22.

44 *Исто*, 22, 23.

ске. Хрвати данашњи свој књижевни језик зову *хрватски*, онако исто као што га Срби зову *српски*, али то је један исти језик.“ Тврдећи затим да „тај језик има и својих неправилности, насталих у појединим крајевима или страним утицањем“, да су под немачким утицајем постали *германизми*, под руским *русизми*, под француским *галицизми*, да се погрешке које се употребљавају само код Хрвата називају *хрватизми*, само код Срба *србизми*, а само у једном крају *провинцијализми*, Московљевић је закључио: „Али грађанину Тепавцу оваква квалификација је противна националној равноправности“.⁴⁵

Московљевић је објаснио да у Речник није унео реч *Хрват* зато што је у њега уносио само оне речи „које је било потребно унети због неких лексикографских разлога, а не политичких“, да би допис завршио речима: „Па ипак грађанин Тепавац покушава да ме прикаже као неког задртог Србенду, шовинисту, који србује, поред осталог и зато што сам унео реч *србовати* са значењем ‘понашати се као први Србин’“.⁴⁶

Политика није хтела да објави Московљевићев одговор Тепавцу. Ономогућен да се јавно брани, он се додатно разочарао због грубог поступка директора Нолита, којег је посетио 15. марта. О томе је записао: „Чим сам се појавио, он ме страшно напао, само што ми није псовао оца и матер! Трсио се као партизан и нападао ме као непријатеља и хрватождера, чак и зато што сам препоручио да се место глазба употребљава музика. Отишао сам и без поздрава.“⁴⁷

Без могућности да се и његова реч чује, Московљевић је 18. марта доживео нови ударац. *Политика* је, у наслову, објавила: „Забрањено растурање Речника савременог српскохрватског језика др М. Московљевића“ а у поднаслову: „Око 5.000 примерака Речника, према одлуци Окружног суда, биће уништено“. У тексту се наводи да је, на основу члана 52, става 1, тачке 2 и чланова 60 и 61 Закона о штампи и другим видовима информација, а на предлог Окружног јавног тужилаштва, Окружни суд у Београду, по одржаној расправи 17. марта 1966, донео одлуку да се, због тога што су у њему „изнета нетачна и изопачена тврђења којима се изазива узнемирење код грађана“, забрани растурање *Речника савременог српскохрватског*

45 Исто, 23.

46 Исто, 23, 24.

47 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешка од 15. марта 1966.

језика др Милоша Московљевића и да се сви заплењени примерци униште.⁴⁸

Извештач *Политике* у тексту пише да је представник Нолита изјавио да се не противи забрани Речника, „да су и они сами, пошто је био одштампан, приметили у њему извесне изопачености и без предлога Јавног тужилаштва обуставили су продају“. Констатујући да представник Техничке књиге није био на расправи, извештач износи садржај писма које је ово издавачко предузеће упутило суду, у коме се каже „да је колектив овог предузећа у свему сагласан с предлогом да се забрани растурање Речника др Милоша Московљевића“ и да су сви чланови Техничке књиге, на састанку 16. марта 1966, „једногласно осудили ставове др Милоша Московљевића“.⁴⁹

Уз коментар: „Страшно!“ Московљевић је у дневнику записао: „Као да сам у доба папске инквизиције, кад су књиге спаљиване. Та одлука је донета без мога присуства и саслушања као писца књиге и тих инкримисаних речи. А издавачи су пред судом изјавили да су њихови колективи једногласно осудили моје ставове ‘који су противни духу Устава СФРЈ, нашој револуцији, федеративном уређењу и народној равноправности’. И то су изјавили, иако је Речник при штампању прошао кроз руке њиховог уредника и коректора!“⁵⁰ (подвучено у оригиналу – М. И.).

Текстом у *Борби* од 19. марта „Покушај уношења раздора у наше националне односе“ и Александар Вучо је напао Московљевића, сматрајући га за „антидржавног, антидемократу, противника равноправности народа, шовинисту и хрватождера“.⁵¹ У Речнику су морале да „с подједнаким правом, нађу места све оне етимолошки и хрватске и српске речи, које су од колена на колена богатиле наш заједнички језик, а и прегршт све нових и нових обостраних језичких тековина“, а ништа од тога није остварено, те Вучо закључује да Московљевићев Речник „прећуткује и изобличује нашу стварност и убацује камен смутње у наше међунационалне односе“ и да му се зато „без оклевања и околишења“ морају утиснути печати „ретроградности, конзервативизма, реакционарства и шовинизма“.⁵²

48 Уништен је целокупан тираж од 10.000 примерака, по 5.000 од оба издавача, осим тридесетак комада који су били испоручени претплатницима или продати у књижарама а њихови купци се нису одазвали на позив да Речник врате.

49 *Књига на ломачи*, 25, 26.

50 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешка од 18. марта 1966.

51 Исто, белешка од 21. марта 1966.

52 *Књига на ломачи*, 28, 29.

Конкретно, замерио је Московљевићу на језичком сиромаштву Речника, зато што је у њему свега 3.000 речи више него у другом издању *Рјечника* Вука Стефановића Караџића из 1851. питајући се: „Зар се може претпоставити да се српскохрватски језик у временском приоду од 115 година, обогатио са једва 3.000 речи“? Московљевић је „безобзирном елиминацијом“ покушао да „сатера у мрак“ „неоспорно“ велики број речи „које су се одомаћиле у нашем динамичном и разгранатом постослободилачком политичком и привредном животу, и упркос свих пуританистичких норми стекле легитимитет не само у свакодневном говору, него и у савременом српскохрватском књижевном језику“, речи попут: самоуправљање, самоуслуга, статистички, међунационални, интеграција, вишак (вредности), норма, норматив... Вучо је закључио да се „код читалаца мора родити оправдани дојам да је њихово изостављање знак негативног става према нашој данашњици“.⁵³

Као врхунац Московљевићевог „лексичког кастрирања“, озбиљну лексичку дискриминацију, „и то управо према хрватском народу који са српским има јединствени књижевни језик“, Вучо оцењује изостављање „речи Хрват и свих осталих граматичких облика који потичу из истог корена“, мада под словом С објашњава речи: Србин, србински (српски), србити, србљак, србовати, србождер и србуља. У томе је „јасно“ видео Московљевићев шовинистички менталитет, који се, као црна нит, по његовом мишљењу, провлачи и кроз Језички саветник, за који каже да је „разбацано штиво“ и да „човеку дође да се овде-онде и подсмехне наивностима аутора“.⁵⁴

Реч *народноослободилачки* (Народноослободилачка борба, Народноослободилачка војска) „није унета у Речник, нити се она појављује у пропратним текствима заглавних речи: покрет, борба и војска“, али Московљевић „није пропустио сваку од ове три речи накити којекаким безначајностима“. Придружујући се затим већ изреченој критици објашњења речи: *партизан*, *партизанство*, *четник*, *четништво*, Вучо додаје: „Зар ико може поверовати да др Милош Московљевић, професор и научни сарадник Српске академије наука и уметности, не зна да се улога четника у народноослободилачком рату сводила на националну издају и да је четничка организација у том периоду била једна од најјачих домаћих оружаних формација која је водила непоштедну борбу на страни окупатора против народ-

53 Исто, 30, 31.

54 Исто, 32, 33.

ноослободилачке војске и партизанских одреда у Југославији. Не: “За Московљевићево објашњење глагола *србовати*: „понашати се као прави Србин“, он каже да то није епитет „који се сме пришити и оним Србима који србујући иду толико далеко да под своје мисаоне скуте прикривају неславну и жалосну улогу националних издајника и сарадника окупатора“.⁵⁵

На крају, Вучо је закључио да је Милош С. Московљевић, као писац и састављач *Речника савременог српскохрватског књижевног језика* „истовремено и плен и прегалац духовног устројства који својим начином мишљења, схватањима, ставовима и склоностима покушава да унесе раздор у националне односе југословенских народа и на тај начин васкрсне оно што је наша револуција потукла и покопала“.⁵⁶ Оваквим закључком, као и својим ставом да „не треба бити лингвист, ни филолог, ни лексикограф“ да би се у *Речнику* уочила „црна нит шовинистичког менталитета“⁵⁷ Вучо је заправо на најбољи начин показао да критика Московљевићевог *Речника* није почивала на ваљаној стручној и научној анализи, изношењем „убедљивих аргумената“.⁵⁸

Сутрадан пошто је Вучо објавио свој текст у *Борби*, Московљевић је упутио писмо управи Новинско-издавачког предузећа Техничка књига. Истичући да је оно једногласном осудом његових ставова у *Речнику*, на састанку свих својих чланова одржаном 16. марта, о чему је писмом обавестило и суд, заправо осудило њега „још раније, и још жешће него и сам суд“, Московљевић је одлуку да се *Речник* уништи, „као што је чињено у мрачно доба инквизиције“, објаснио „закулисним утицајем неког конкурентског издавачког предузећа које је монополисало издавање речника и за које се ради сличан речник“.⁵⁹

Замерајући Техничкој књизи да није покушала да одбрани „*Речник* и себе“, уз напомену да ће он зато покушати да тражи заштиту свога дела од виших судова, захтевао је одговор на два питања: „1. Намеравате ли да се споразумемо шта треба изменити, изоставити или додати у *Речнику*, па да се онда пусти у продају; 2. Како мислите о моме хонорару, ако сте уништили цео тираж а не мислите га ис-

55 Исто, 34, 35.

56 Исто, 35.

57 Иван Шијаковић, „Напомена уз друго издање“, у: Московљевић, *Речник*, III.

58 *Књига на ломачи*, 35.

59 Исто, 41, 42.

прављати? Јер, ако је вашом кривицом или с вашим пристанком моја књига уништена, не може бити уништен мој хонорар.“⁶⁰

Чекајући одговор од Техничке књиге, Московљевић је 27. марта 1966. упутио допис савезном јавном тужиоцу. У њему је изнео да му није омугућено да се брани од Тепавчевог напада, пошто *Политика* није хтела да објави његов одговор, и да је, уместо да се јавности представи и његов одговор, уследила одлука суда о забрани растурања *Речника*. Та одлука је потпуно сувишна и она се „мора убројати у најдрастичнија средства управљена на уништење слободног људског духа и научног стварања“. Критика се могла оградити од његових тумачења извесних речи и замерити му због неуношења неких других и то би, уколико се ради заиста о основаним замеркама, могло бити исправљено у идућим издањима речника. Није одбацивао могућност да су се у *Речнику* поткрале неке грешке, али се одлучно ограђивао од подметања да су његове намере биле такве да било кога увреди и омаловажи, као што је одлучно заступао и гледиште „да једно научно дело не треба да се руководи било каквим политичким и пропагандним циљевима, него једино истином, макар она неком била и непријатна“. Посебно га је забрињавала чињеница „да се о *Речнику* судило без стручњака, а писало на новинарско-пропагандни начин, подобан да задовољи неке дневне потребе, а нарочито да се учине додворавања“. Подвлачећи на крају да нема могућности да се од напада брани јавном речи, зато се обраћа савезном тужиоцу да он, у општем интересу, подигне захтев „за заштиту законитости ради укидања судске одлуке“ о забрани његовог *Речника* и на тај начин спречи да се у „културни живот увуче индекс и један вид ломаче“ и тиме устане у одбрану „југословенске културе“.⁶¹

Московљевић је 4. априла 1966. поднео и тужбу против Окружног суда у Београду и одлуке о уништењу његовог *Речника*, тражећи заштиту својих права. Тражио је и да суд „нареди“ *Политици* да објави његове исправке. Суд га је 13. априла 1966. обавестио да је одбио његов захтев, прихватајући образложење правног заступника *Политике* да Московљевићева исправка „садржи увреде“.⁶²

Немоћан да се одбрани, Московљевић је у дневнику записао да је то право „дивљаштво средњег века“ и да ће се жалити Вишем суду. Са захуктавањем кампање, он је за њу све мање осуђивао Про-

60 Исто.

61 Исто, 38, 39, 40.

62 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 4. и 13. априла 1966.

свету, а све више Загреб и Хрватску, односно Друштво књижевника Хрватске, које је у *Књижевним новинама* 17. априла 1966, тражећи „доследно поштивање уставних начела о **праву сваког народа на свој језик**“, објавило своје закључке „о проблемима савременог језика хрватске књижевности“, са седнице одржане 7. априла, у којима се каже: „Противно смерницама VIII конгреса КПЈ и III пленума ЦК СКЈ још има појединаца који неодговорним **иступима према језику хрватске књижевности и културе уносе** помутњу у широку јавност и подгријавају нездраве односе међу нацијама наше социјалистичке заједнице. Већ су дуље времена у офанзиви становити јавни радници **који би хтјели (...)** наметнути **цјелокупном подручју хрватско-српског језика јединствену норму и само једну, терминолошку, лексичку, синтактичку и правописну варијанту (...)**. Сличне тежње имају различито подријетло али заједнички циљ, супротан Уставу СФРЈ и непријатељски духу нашег друштвеног поретка. Због тога је, на примјер, и могло доћи до **појаве оног монструозног Речника** (др. М. Московљевића) у којем не **само да је занијекан опстанак хрватског народа него је затрт сваки траг** и свим изведеницама ријечи Хрват“⁶³ (наглашено у оригиналу – М. И.).

Оцењујући да је напад на њега и његов Речник због „непријатељског става према Хрватима и противрежимског става“, требало да представља обрачун са српским шовинизмом, Московљевић је у томе јасно видео тежњу Хрвата за својим посебним књижевним језиком, правописом и терминологијом. Будући да је састанак Друштва књижевника Хрватске иницирао проф. Људевит Јонке, он је оценио да је врло могуће да је од Јонкеа потекла и хајка на његов Речник, „да би се онемогућио, јер они у Загребу раде сличан Речник, још из времена Павелића“.⁶⁴

Одговор на закључке пленума Друштва књижевника Хрватске, за које каже да су произвољни и исконструисани, Московљевић је, поново безуспешно, покушао да објави такође у *Књижевним новинама*, упућујући 25. априла 1966. писмо главном уреднику. Слично допису *Политици*, он је објаснио „инкриминисане речи“, посебно се задржавши на Тепавчевој констатацији да се „на безброј места с потцењивањем говори о хрватском језику“, као и на закључку Друштва књижевника Хрватске да би „становити јавни радници хтјели наметнути цјелокупном подручју хрватско-српског језика јединствену нор-

63 Исто, белешка од 18. априла 1966.

64 Исто.

му и само једну терминолошку, лексичку, синтаксичку и правописну варијанту“ тражећи „поштовање уставних начела о праву сваког народа на свој језик“. Питао се: шта ово значи? Сам је и одговорио: „Значи да хрватски књижевници хоће да створе посебан хрватски језик, исто оно што је покушано за време злогласне НДХ. А то је баш противно Уставу, по којем постоји заједнички српскохрватски језик.“⁶⁵

Када ни у *Књижевним новинама* није успео да објави свој одговор критичарима, када нико из домаће интелектуалне елите није стао у његову заштиту, када нико од њих „није дигао глас против инквизиторског чина“ којим је огањ прогутао скоро 10.000 примерака књиге, са 50.000 стручно објашњених речи, до тада највећи речник на југословенском простору, Московљевићу је остало једино да „ужива“ у подршци из иностранства. Минхенски лист *Српски видици*, у броју за фебруар/март 1966, поводом текста Мирка Тепавца у *Политици* 6. марта, закључује: „Спаљивање Речника др Милоша Московљевића је први корак ка ‘сређивању’ међунационалних односа после Трећег пленума Централног комитета. Важно је сложити се око значења речи ‘четник’ и ‘партизан’, све остало ће доћи само по себи.“⁶⁶ Под насловом „У Југославији се речници спаљују“, *Глас канадских Срба*, у броју од 14. априла 1966, наводи: „Београдска Политика не објашњава нам како је то могуће да у једном савременом и модерном друштву, каквим се представља Титова Југославија, које се поноси производњом огромног броја стручњака у свим научним гранама, да један судија Окружног суда београдског познаје боље филологију од једног од најпознатијих југословенских филолога, др Московљевића.

Комунистички режим је толико опијен лажним митом партизанства, да је чак противно Уставу рећи шта у књижевном језику реч ‘партизан’ значи!“⁶⁷ И француски *Le Mond* донео је чланак о случају с Речником Милоша Московљевића „да би показао каква је слобода у Југославији“. У првомајској честитки И. И. Толстој из Москве је изјавио Московљевићу „симпатије и згражење због уништења Речника“, обавештавајући га да су о томе писале „и руске новине“. Средином новембра 1966. Арне Галис из Осла објавио је у листу *Arbeiderbladet* чланак „у којем је документовано и дивно“ бранио Московљевићев Речник. Обратио се чак и југословенским властима, „па и самом Титу са захтевом да се поништи забрана књиге“. Добивши овај чланак, Мо-

65 *Књига на ломачи*, 45.

66 *Исто*, 54.

67 *Исто*, 61.

сковљевић је у дневнику 31. децембра 1966. записао да му је то представљало „највеће задовољство“ на крају те године, уз већ раније изречену реченицу да се захваљујући Речнику његова „слава“ разнела по целом свету.⁶⁸ Московљевићева „слава“ због речника није мимоишла, на различите начине, чак ни његову родбину у селу Варни.⁶⁹

Неочекивана судбина његовог „животног дела“ доста је скрхала остарелог Московљевића. О томе је др Драгољуб Јовановић записао: „Никад га у Небојшиној 29 нисам затекао тако погруженог и потиштеног, као да му је умро неко најрођенији. Овај речник је сматрао својим животним делом. Целог века га је смишљао и на њему радио, дао нам, у zgodном облику, први српски речник после Вуковог, погоднији од речника Луја Бакотића. Узалуд сам га тешио да ствар није пропала: дело ће се једном одштампати, он ће добити задовољење и накнаду за изгубљено. Мање га је пекла материјална штета, која није била мала, пошто је хонорар требало да добије тек по продатом примерку.“⁷⁰

Иако најтежи, ударац добијен уништењем Речника ипак није потпуно сломио стаменог динарца. Он није губио наду да ће његово дело поново угледати светло дана. Тако је у дневнику 29. јуна 1966. записао: „Олга је данас разговарала у *Просвети* па је чула да су сви тамо на мојој страни у питању мога Речника, о којем је проф. Алексић дао одлично мишљење. То значи да ће га доцније *Просвета* можда издати.“⁷¹

После узалудне наде у Просвету, Московљевић се код пријатеља у САД-у⁷² и Совјетском Савезу распитивао за могућност да га тамо објави. У ишчекивању поновног објављивања, настојао је да у њему исправи све што је сматрао или погрешним или недовољно

68 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешке од 9. и 22. маја и 31. децембра 1966.

69 „Славу“ Милоша Московљевића осетио је и војник Јован, праунук Милошевог брата од стрица Марка. Као војника гарнизона у Књажевцу, на обезбеђењу југословенско-бугарске границе, у јесен 1966. године, позвао га је командант на рапорт само зато што му је презиме било Московљевић. У ставу „мирно“ одговарао је прво на питања о степену сродства са Милошем Московљевићем, да би затим 45 минута слушао командантово „објашњење“ антидржавног карактера прадединог речника. - Изјава Јована Московљевића из Варне дата аутору 20. јуна 2016. године.

70 Драгољуб Јовановић, *Људи, људи..., медаљони 56 умрлих савременика*, (Београд, 1973), 307.

71 АСАНУ, Дневник М. Московљевић, белешка од 29. јуна 1966.

72 „Писао сам проф. Гојку Ружичићу у Њујорк да види да ли се може тамо штампати Речник.“ АСАНУ, Дневник М. Московљевић, белешка од 19. новембра 1967.

јасним, односно да убади ако је нешто изоставио. У јесен 1967. он је „почео читати свој Речник и исправљати га и допуњавати“ и изјавио: „Хоћу да га спремим за ново издање, ако дочекам.“⁷³

После двомесечног марљивог рада, у дневнику је 10. децембра 1967. записао: „Завршио сам исправљање Речника и попуњавање јер је било много погрешака и пропуста.“⁷⁴ Сад треба да чека и могућност штампања.⁷⁵

Нажалост, ново штампање свога Речника, ни у земљи ни у иностранству, Московљевић није дочекао.⁷⁶ Средином марта 1968, три месеца пред смрт, јавио му је И. И. Толстој из Москве да се ни тамо Речник не може штампати, „јер су престали издавати стране речнике“.⁷⁷

Због појављивања Московљевићевог Речника, Комисија за утврђивање личне одговорности у издавачким кућама Техничка књига и Нолит коју је формирао Градски комитет СКС - Београд, после „свеобухватне анализе“, у извештају од 15. марта 1966. одговорним је прогласила: 1) *Првослава Трајковића*, директора Техничке књиге: зато што његово предузеће није „квалификовано“ за објављивање дела као што је Речник Милоша Московљевића и што је „само ради формалног покрића, сугерисао Московљевићу да свој Речник прогласи делимично специјализованим техничким речником; што је дозволио праксу објављивања дела на основу „поверења у аутора, а не на бази уредничких или спољних рецензија“; што није обратио уопште пажњу на реакционарну прошлост и позиције Московљевића; што је својом изјавом да постоји рецензија „обмануо и утицао на небудност Попе и Лазаревића“, представника Нолита; што се, и после утврђивања недостатака књиге, понашао индолентно; што је, чињеницом да је књига повучена, материјално тешко оштетио своју радну организацију; 2) *Живојина Јеремића*, главног уредника Техничке књиге, што није посветио довољно пажње садржини и квалитету Речника; што никада и никоме није скренуо пажњу на недопустивост објављивања књига без рецензија и стручног мишљења; што се у случају Речника, „премда свестан потпуне сопствене неквалификованости за тај посао, ослонио искључу-

73 АСАНУ, Дневник М. Московљевића, белешка од 23. октобра 1967.

74 Ревносни „читаоци“ су, мимо „идејних“ пропуста, у Речнику учили још 1.021 грешку. - Вучетић, „Речник с проблематичним речима“, 78.

75 АСАНУ, Дневник М. Московљевић, белешка од 10. децембра 1967.

76 Поновно издање *Речника савременог српскохрватског језика с језичким саветником* аутора проф. др Милоша Московљевића обавила је Књижевно-издавачка задруга „Аполон“ из Београда 1990. године.

77 АСАНУ, Дневник М. Московљевић, белешка од 18. марта 1968.

чиво на поверење према аутору о коме ништа одређеније сам не зна, сем успут изреченог мишљења проф. Алексића“; што ни после откривања грешака у предговору Речника није ништа предузео ради темељније провере садржаја књиге; што приликом склапања уговора са Нолитом није демантовао Трајковићеву тврдњу да рецензија постоји, иако је знао да то није тачно; 3) *Саву Лазаревића*, генералног директора Нолита, што је приликом склапања уговора са Техничком књигом више обратио пажњу на финансијску страну аранжмана него на стручно-редакцијску; што, као дугогодишњи члан СКЈ, родом из Московљевићевог краја, „није ничим испољио политичко подозрење“ према њему и његовом Речнику; што је „материјално озбиљно оштетио своју радну организацију и допринео да њен углед у културној и политичкој јавности буде доведен у питање“; 4) *Васку Попу*, уредника у Нолиту, што је немарно вршио овлашћења добијена од Редакцијског колегијума; што није затражио рецензију приликом склапања уговора о копродукцији; „Што није био будан у односу на политичку `репутацију` Московљевића, а био је на то и стручно и политички обавезан“; што сам није озбиљније прегледао књигу у периоду од склапања уговора о копродукцији па до њеног пуштања у продају. На основу овог извештаја, Секретаријат Градског комитета СКС Београда на својој седници, 15. марта 1966, предложио је Градском комитету да Првослава Трајковића и Живојина Јеремића искључи из Савеза комуниста Југославије, а да Сави Лазаревићу и Васку Попи изрекне последњу опомену пред искључење из СКЈ. Такође, Секретаријат је предложио следеће: да се одржи састанак чланова СКЈ колектива и издавачких савета у обе издавачке куће ради упознавања с одлукама Градског комитета и ради разматрања одговорности комуниста због овог издавачког промашаја; да се одржи састанак комуниста у свим издавачким предузећима и њиховим издавачким саветима на коме би се, поводом случаја Московљевићевог речника, „спровела дискусија о раду и односима комуниста према својој улози и дужностима у издавачкој делатности“; да се предложи радничким саветима Техничке књиге и Нолита да размотре „тежину политичких и материјалних последица за предузеће због издавања овакве књиге“ и да оцене „како одговорни руководиоци врше поверене им дужности и да ли треба и надаље да им поклоне поверење“; да се са извештајем и ставовима Градског комитета упозна јавност путем написа у *Комунисту*.⁷⁸

78 ИАБ, Градски комитет, к-534, Предлози Секретаријата Градског комитета.

Градски комитет СКС - Београд, на састанку 14. априла 1966, на основу чл. 51 Статута СКЈ, једногласно је прихватио предлог свог секретаријата. У образложењу одлуке о искључењу из СКЈ Живојина Јеремића се, уз навођење његових личних пропуста и грешака током објављивања Речника, каже: „Градски комитет је констатовао да је ‘Речник савременог српскохрватског језика с језичким саветником’ по својој садржини реакционарна шовинистичка књига. У њој се испољавају изразити великосрпски ставови и неправилан, потцењивачки, ненаучан и рекационаран однос према хрватском језику и хрватској култури. Књига представља напад на равноправност наших народа, равноправност њихових култура и јединство наше заједнице. При навођењу примера у језичком саветнику политички реакционарно и малициозно се омаловажава друштвени систем у нас, што такође говори о врло великој идејно-политичкој и друштвеној неодговорности издавача. Према прибављеној ауторитативној стручној рецензији, књигу карактерише и низ научно недопустивих слабости што чини одговорност њених издавача још потпунијом.“⁷⁹

Образложење казне Живојина Јеремића на најбољи начин показује да је критика Московљевићевог Речника „била нестручна и злонамерна, да се базирала на идеолошком и политичком тумачењу речи, а запоставила филолошку и лингвистичку страну“.⁸⁰ То што се на крају образложења помиње и „низ научно недопустивих слабости“, требало је само да дискредитује Московљевића и у стручној јавности, јер да је ту било искрености, омогућило би му се да јавно изнесе своју одбрану и предлог да се не уништава Речник, већ да он исправи учињене погрешке, чије постојање није одбацивао, већ само намеру да је својим тумачењима хтео „да било кога увреди и омаловажи“, уз ограђивање од било каквог „подметања“. Да је забрана и уништење Речника имало првенствено политичку позадину сведоче и питања одговорнима из Техничке књиге и Нолита у Градском комитету. Тако је директор Нолита Лазаревић питан: „Јеси ли повезивао да је то тај човек који је политички негативан? Јеси ли знао да се то ради о оном политичару, о човеку са којим имамо кубуре. Свима нама, који смо зрелијих година, не може да промакне то, кад се поме-

79 ИАБ, Градски комитет, к-534, Извештај са састанка Градског комитета СКС - Београд од 14. априла 1966.

80 Шијаковић, „Напомена уз друго издање“, у: Московљевић, *Речник*, III.

не име М. Московљевића, да је политички негативан човек и да има непартијски однос према овоме.⁸¹

Политичко осуђивање је настављено и текстовима у *Комунисту*, који су објављивани по одлуци Градског комитета. Тако је др Андрија Станчић, у чланку „Поводом забране једног речника“, писао да је Московљевић „као политички представник **буржоаске класе** биран у првом представничком телу нове Југославије“. „Према томе није сасвим непознат нашој јавности, иако су га млађи нараштаји као политичара одавно заборавили заједно са читавом надградњом (и базом) коју је представљао. Заиста је тешко да се поверује да одговорнима у издавачкој кући ‘Техничка књига’ нису били познати **погледи др Милоша Московљевића на свет, на историју, на нашу ослободилачку борбу и њене тековине**. Зар та околност није била довољна и за раднике и за остале да их опомене и подстакне на посебну будност“⁸² (нагласио М. И.).

Очигледно, требало је на све могуће начине дискредитовати Московљевића, заговорника тезе о јединственом српскохрватском језику, што је наговештено у закључцима Друштва књижевника Хрватске „о проблемима савременог језика хрватске књижевности“ од 17. априла 1966, у којима се Московљевићев речник назива монструозним, а потврђено Декларацијом о називу и положају хрватског језика, објављеном годину дана касније, којом се тражи „равноправан положај хрватског језика у југословенској федерацији, слободно обликовање хрватског језика у складу с хрватском традицијом те пуна афирмација хрватског језика у свим сферама живота“. Декларацију је потписао и Мирослав Крлежа, који је, „инвентаришући националистичко-шовинистичке манифестације на српској и хрватској страни“, рекао: „Тривача а`ла Московљевић има и на једној и на другој страни.“⁸³

У судару с „прикривеним али стално тињајућим појавама хрватског језичког сепаратизма“, у тадашњим југословенским политичким околностима, оправдано се закључује да се није могло „ништа друго ни очекивати него политичко анатемисање књиге и аутора који су на позицијама језичког заједништва и непризнавања варијантама статуса засебног језика“. Томе је додатно допринело и неколико Московљевићевих „неспретних и сувише поједноставље-

81 ИАБ, Градски комитет СКС Београда, к-534.

82 *Комунист*, 31. март 1966, 4.

83 Сава Даутовић, „Ломача од педесет хиљада речи“, *Књига на ломачи*, 93.

них реченица“ о настанку и развоју српскохрватског књижевног језика, тј. о хрватском усвајању Вукова језика, као и „исто толико безразложно испуштених и неадекватно значењски описаних или класификованих речи“, посебно „означавањем свих хрватских варијанти као покрајинских (одредницом покр.)“. Московљевић се тако, „још пре Милоша Жанка, препоручио као идеална жртва нове хрватске (језичке) политике, и сва њена снага и бруталност искићила се на његовом *Речнику!*“ Оправдано је отуда мишљење да је заглашном политичком буком око тога требало само да се „сакрије суштина спора и спречи свака евентуална стручна и интелектуална побуна против тог инквизиторског чина“.⁸⁴

И поред свих пропуста у Московљевићевом *Речнику*, као изразу „лексиколошке науке и лексикографске праксе“ у времену његовог настанка и начела „језичке чистоте и језичке правилности“ којих се аутор придржавао, као и чињенице да је то „више речник самог аутора, његовог личног лексикографског па и филолошко-лингвистичког односа према лексичком благу тадашњег језичког стања него права слика тог стања“, он представља „особен културолошки факат“, дело које „без обзира на (неизбежне) недостатке, улази у саме основе наше језичке и лексикографске науке и културе“.⁸⁵ Отуда је потпуно неправедно наглашавати, и у први план истицати, да је судбина овог речника нека врста „предисторије“ у борби против национализма, у којој једно од првих места заузима Брионски пленум и свргавање Александра Ранковића, те да је, по наводима Партије, његово објављивање „први велики `случај` везан за национализам у језику и књижевности“, да се у њему „испољавају изразити великосрпски ставови и неправилан, потцењивачки, ненаучни и реакционаран однос према српскохрватском језику и хрватској култури и према другим националностима и народима Југославије“, да он „представља напад на равноправност“ југословенских народа и њихових култура и јединство југословенске заједнице са „антисоцијалистичких позиција“.⁸⁶

Према оновременим нападима на Московљевићев *Речник* треба бити резервисан и с обзиром на чињеницу да је његов садржај оцењен као реакционаран и шовинистички само неколико дана

84 Исто, 94.

85 Др Драго Ђупић и др Егон Фекете, „Речник савременог српскохрватског књижевног језика Милоша Московљевића“, *Књига на ломачи*, 159, 160, 161.

86 Вучетић, „Речник с проблематичним речима“, 72, 74.

по његовом објављивању. За то је, уместо свестране стручне анализе, послужила замена теза, па је струка уступила место политици. Тепавац је, на пример, на једну „лексикографски сажету дефиницију“ реаговао „политичким аргументима који су у оном тренутку значили ништа мање него погромаштво“.⁸⁷ Тепавац је, иначе, остао доследан „својој борби против национализма“ и своје тврђењу из 1966. „да су се Речнику могле приговорити лексичке недоследности, али да је проблематичан био и остао јасно изражен политички став аутора“, чак и 2008. године, пошто је Московљевићев Речник доживео два нова издања.⁸⁸

Педесет година од уништења Московљевићевог Речника, и то с позиција краја осамдесетих и почека деведесетих година 20. века, када је Московљевић стекао „мученички ореол забрањеног аутора“, неутемељено је тражити у Речнику, који је лексиконски а не енциклопедијски, обресе национализма у делу српске интелектуалне елите.⁸⁹ Још се теже може прихватити закључак да међу „најочитије примере ширења национализма у култури“ спада „и објављивање Речника Милоша Московљевића“, у чијим „бројним одредницама просијава отворени национализам“.⁹⁰ Тим пре што је у време најжешће кампање аутор био потпуно усамљен, а затим „заборављен“, и он и његово дело. То су на скупштини Друштва књижевника Србије 19. марта 1967. године, приликом расправе о Предлогу за размишљање, насталом као одговор на Декларацију Друштва књижевника Хрватске, признали Борислав Михаиловић Михиз и његови саборци, истичући оправданост Предлога: „Ми смо на жртвеник поднели Милоша Московљевића, речник смо му спалили, а они нама сад тако и кад хоће тако ми морамо да поступимо како смо поступили“.⁹¹

Московљевићев Речник је поново објављен 1990. и 2000. године,⁹² али Јосип Броз није могао да избегне последице његовог пр-

87 *Књига на ломачи*, 12.

88 Вучетић, „Речник с проблематичним речима“, 80.

89 Vučetić, *Monopol na istini*, 146.

90 Вучетић, „Речник с проблематичним речима“, 70.

91 Слободан Селинић, Србија и језички сукоб у Југославији 1967, рукопис, 95.

92 Нажалост, оба издања су фототипска, без Московљевићевих исправки, које је он пажљиво завршио 10. децембра 1967, када је у дневнику записао: „Завршио сам исправљање Речника и попуњавање јер је било много погрешака и пропуста“.

вобитног уништења.⁹³ Ранко Ђукић у својој књизи „Топли зец“ у Ослу наводи мноштво разлога који су утицали на умањивање могућности да 1973. Тито добије Нобелову награду за мир. Сви су се они у суштини сводили на питања људских права, јер је њихово кршење у Југославији било евидентно, те Ђукић као најдрастичније примере наводи: Голи оток, бруталну силу према студентима 1968, уклањање групе професора са Филозофског факултета, као и „случај југословенског посланика у Ослу Милоша Московљевића“.⁹⁴

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив САНУ. Рукопис дневника Милоша Московљевића.
- Историјски архив Београда. Градски комитет СКЈ.

Усмена казивања

- Јован Московљевић, Варна
- Петар Савковић, Београд

Штампа

- Борба
- Комунист
- Политика

Литература

- Вучетић, Радина. „Речник с проблематичним речима: случај забране Московљевићевог Речника“. *Годишњак за друштвену историју* 1/2016, 65–82.
- Vučetić, Radina. *Monopol na istinu – Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*. Beograd: Clio, 2016.
- Јовановић, Драгољуб. *Људи, људи..., медаљони 56 умрлих савременика*. Београд, 1973.

93 Речник није спаљен, већ исечен. - Изјава новинара Петра Савковића дата аутору.

94 Milan V. Terzić, *Tito i Nobelova nagrada za mir*, (Podgorica: Pobjeda, 2006), 204.

- *Књига на ломачи – како је уништено дело др Милоша Московљевић, приредила Олга Московљевић. Београд: „Никола Пашић“, 1990.*
- Kordić, Snježana. *Jezik i nacionalizam. Zagreb: Durieux, 2010.*
- Московљевић, Милош. *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником, 2. издање. Београд, 1990.*
- Московљевић, Милош. *У Великој руској револуцији – Дневничке белешке, приредио Момчило Исић. Београд, 2007.*
- Селинић, Слободан. *Србија и језички сукоб у Југославији 1967, рукопис.*
- Terzić, Milan V. *Tito i Nobelova nagrada za mir. Podgorica: Pobjeda, 2006.*

Summary

Momčilo Isić

Genesis and Destiny of *The Dictionary of Contemporary Serbo-Croatian Literary Language with Language Manual* by Professor Miloš Moskovljević Ph. D.

Abstract: This paper, based primarily on Moskovljević's diary notes, as a new historical source, but also on the existing literature, tries to explain the genesis and destiny of the *Dictionary of Contemporary Serbo-Croatian Literary Language with Language Manual*, by Professor Miloš Moskovljević Ph. D., which caused significant developments in the political life of Serbia and Yugoslavia, having appeared on the eve of Brioni Plenum and the beginning of a violent overthrow of "Greater Serbian Nationalism".

Key words: Miloš Moskovljević, Glossary, Serbo-Croatian literary language, Nolit, Tehnička knjiga

The first pages of the Dictionary were written on 15 April 1963, and the last on 29 April 1964. In 1,380 manuscript pages, Dictionary included "about 50,000 words, phrases and idioms, with many more meanings." The author also included the Language Manual, which was published in 1962 as a separate book.

In co-production of Tehnička knjiga and Nolit, *Dictionary of Contemporary Serbo-Croatian Literary Language with Language Manual* was published in February, and was found on the market on 1 March 1966.

Having appeared on the eve of the fight against nationalism, Dictionary and its author immediately became the subject of political attacks. It was emphasized that Dictionary, presented "outstanding Greater Serbian attitudes and irregular, underestimating, unscientific and reactionary relationship to Serbo-Croatian Language and Croatian culture and towards other nationalities and peoples of Yugoslavia." It "represented an attack against equality" of Yugoslav people and their cultures and unity of Yugoslav community, from "anti-socialist position." After the Party made its judgment, the attacks have been transferred to the "base". First by the article: "Read as it is written" published in *Politika* on 6 March

1966 Mirko Tepavac attacked Moskovljević as “a great reactionaries, anti-Croat and opponent of equality and achievements of the revolution and socialism,” pointing out to a few words and their definitions, such as “Chetnik, Chetnik movement, partisan, and proclamation.” He was criticized, among other things, for omitting a word Croat and entering a word *srbovati* (to act like a real Serb). This was followed by the attacks of other “guardians” of the achievements of the national liberation revolution, such as Aleksandar Vučo. All the while, Moskovljević was not given a chance to present his defence in public, nor was he given any kind of public support. Both he and his work were sacrificed and, by a court order, his work had to be destroyed.

